

Obnova liberalizma pomoću inteligencije
Marko First, student filozofije i sociologije, Hrvatski studiji, Zagreb

Sažetak

Termin «liberalizam» je shvatljiv na razne načine, što je posljedica različitih upotreba na različitim prostorima i u različitim vremenima. U 19. stoljeću pod liberalizmom se primarno mislilo na *laissez faire* oblik liberalizma, koji je kao svoju osnovu imao potpuno slobodno tržište, a kao posljedicu beskrupuloznu (a često i nasilnu) utrku za materijalnim i drugim dobrima. Tijekom daljnjeg razvoja demokracije i liberalizma nasilje i prisila su se unutar društva institucionalizirali (što je i u prijašnjim društvenim uređenjima i oblicima vladavine bio slučaj), s razlikom da to nasilje i prisila nisu više bili toliko eksplicitni, već su postali prikriveni pod okriljem te iste demokracije koju su bili štitali. Ali ono što se zapravo bilo štitilo (a štiti se i danas) je društveni *status quo* koji odgovara manjoj grupi pojedinaca. Liberalizam bi trebao osigurati mogućnost individualizacije svima, a to se jedino može postići društvenom metodom koju Dewey naziva «metodom inteligencije».

Ključne riječi: liberalizam, pravo na posjed, *laissez faire*, individualizacija, metoda inteligencije

Uvod

Ideja liberalizma se proteže kroz stoljeća, te je kroz to vrijeme doživjela razne evolucijske promjene i modifikacije. Mnogi njegovi kritičari su smatrali (a i smatraju) da je liberalizam *ab ignitio* loš skup ideja, te da u društvu ne može proizvesti nikakve velike ili korisne promjene. Ja ipak mislim (i ne samo ja) da liberalizam, iako je kroz vrijeme zbog raznih čimbenika devoluirao, može doživjeti pozitivnu revoluciju. Ali da bismo mogli definirati put njegova spasa, moramo prvo objasniti od čega ga spašavamo, te koje je bilo njegovo prvotno shvaćanje.

Osnovna ideja liberalizma i njegov razvoj

Prvu formulaciju liberalizma dao je John Locke. To je zapravo bila progresivna, politički motivirana ideja čija je primarna namjena bila promicanje tolerancije. Ta tolerancija se primarno bila odnosila na vjersku toleranciju (koje u 17. stoljeću i nije bilo previše), pošto je većina ratova tada imala vjersku podlogu (zapravo ni danas situacija nije toliko različita). Ali ljudska prava su, naravno, bila mnogo veća od samog prava na slobodni izbor i prakticiranje vjere. Ona su se kod Lockea ticala svega što spada u čovjekov posjed u širem smislu (život, sloboda, imovina itd.), te su proizlazile iz prirodnog prava (*ex natura, jus*). Naravno, ta individualna prava su nužno dolazila u sukob s vlašću. Vlast je opstruirala prirodne, urođene slobode i prava pojedinca, te ju je kao takvu trebalo ograničiti i kao osnovni moralni autoritet postaviti pojedinca, a ne državu. Zbog takvog izrazito negativnog stava prema vlasti je dolazilo do revolucija, počevši 1789. god. u Francuskoj. Pošto su ideje slobode, prava na posjed i slobodnog razvoja pojedinca prosječnom puku zbog njihove slabe obrazovanosti (a i zbog mnogih stoljeća provedenih pod čvrstom rukom svojih vladara) bile slabo jasne, tako su iz osnovnih Lockeovskih ideja nastale njihove krnje verzije. Najveće skraćivanje doživio je termin «pravo na posjed», koji se sa Lockeovskog širokog značenja do i tijekom industrijske revolucije suzio na materijalnu imovinu, time tvoreći plodno tlo za nastajanje *laissez faire*

liberalizma. Također, tijekom 19. stoljeća borba protiv vlasti prestaje biti toliko radikalna, te nastaje ideja da vlast treba raditi u korist pojedinca (potpomognuto Millovom idejom da se država smije uplitati u poslove pojedinaca samo onoliko koliko je potrebno da se drugi pojedinci zaštite). Državna vlast prestaje biti glavni autoritet na svim područjima ljudskog djelovanja, te počinje služiti kao običan regulator odnosa da jedni ne bi nedopuštenim sredstvima stvorili nepravednu prednost nad drugima. Sve drugo je na tom novonastalom slobodnom tržištu bilo dopušteno. Upareno s već gore navedenim krnjim shvaćanjem prava na posjed kao prava na slobodnu industrijsku proizvodnju i slobodnu trgovačku razmjenu, slobodno tržište i ekonomija postaju jednim pravim prirodnim zakonom, dok se svi drugi zakoni smatraju «umjetnima». Dakle, *laissez faire* liberalizam je nastao kao posljedica poistovjećivanja slobode s neuplitanjem i odsustvom akcije od strane vlasti, koja je bila shvaćena kao uplitanje u prirodnu slobodu, te kao takva nedopustiva.

Propadanje liberalizma

Do propadanja *laissez faire* liberalizma došlo je iz istih razloga zbog kojih je i nastao: iz ekonomskih razloga. U 19. stoljeću ništa nije smjelo stati na put slobodnoj trgovini te se povećao jaz između bogatih i siromašnih u tolikoj mjeri da su siromašni radili do iznemoglosti za nadnicu koja im je jedva dopuštala da prežive. Ipak, i nakon toga su ljudi poput Milтона Friedmana vjerovali da je vrijeme najbolji posrednik te da će se s vremenom bogatstvo pravilno redistribuirati. Na temelju toga i vrijednosti uvrštenih u *laissez faire* liberalizam održavao se (i održava se) društveni *status quo* koji jedino odgovara manjem broju pojedinaca koji posjeduju ekonomsku moć. Održavanje slobodne ekonomije postaje cilj za sebe, te se ideje utilitarista poput Benthama zanemaruju (dobrobit pojedinca kao norma političke akcije i kao konačan cilj). Liberalizam se ovdje, zapravo, okreće naglavačke, te se pojedinac izbacuje na periferiju (koji bi u liberalizmu trebao biti u centru fokusa). Također, nekadašnji primat državne vlasti kao najveće vrijednosti zamjenjuje slobodna trgovina kao vrhovna društvena vrijednost.

Individualizacija čovjeka kao pretpostavka za obnovu liberalizma

Kako liberalizam vratiti na pravi put i usmjeriti ga prema čovjeku? Bentham je smatrao da se liberalni program mora razviti i detaljno promisliti prije nego što uslijedi politička akcija, jer inače djelovanje u korist proklamiranih političkih ciljeva može svršiti u političkoj neodgovornosti, a taj liberalni program se treba razvijati uz pomoć obaviještene političke inteligencije. Ali što bi bila ta obaviještena politička inteligencija i kako doći do nje? Pojam inteligencije koristim isto kao i Dewey, dakle šire od uobičajenog značenja. Pod njom smatram svaku urođenu sposobnost pojedinca, a «inteligentnim» pojedincom svakog tko je inteligentan u sklopu predmeta svog poziva. Još je jedan pojam važan da bismo mogli doći do «obaviještene političke inteligencije» i «inteligentnog» društva općenito, a to je pojam «individualizacije». Locke je smatrao da ljudi ne poštuju zakone jer smatraju da proizlaze iz prirodnog prava i da su korisni za društvo, već zato što je slijeđenje tih zakona za njih korisnije nego njihovo kršenje (ovakav samointeres pojedinaca se često pojavljuje u ranijim teorijama, kao npr. kod Thomasa Hobbesa). Kako promijeniti svijest ljudi da zakone poštuju ne zbog izbjegavanja sankcija, nego da budu svjesni koristi tih zakona za društvo, te da se aktivno uključe u poboljšanje stanja unutar društva? Tako da ih se pomoću individualizacije osvijesti. Smatram da je jednoumlje destruktivno za demokraciju, te da je individualizacija čovjeka nužna da bi demokratski uređena država uopće imala smisla, ili kako je Mill naveo citat Havelocka Ellisa: «Sada vidimo kako glasovanje i glasačka kutija ne oslobađaju glasače čak ni od izvanjske prisile; a, što je važnije, ne oslobađaju ih nužno ni od njihovih vlastitih

ropskih nagona». Ljudi ne samo da moraju imati mogućnost izraziti svoja mišljenja, nego im se mora omogućiti da uopće mogu stvarati vlastita mišljenja, inače je sloboda garantirana zakonom beskorisna. Što je potrebno za ljudski razvoj i individualizaciju? Po Wilhelm von Humbotu, čije je mišljenje i Mill preuzeo, potrebne su «sloboda» i «raznolikost situacija». Kada kažemo da su pojedincu za razvoj potrebne različite situacije, to znači da mu se tijekom razvoja treba omogućiti stjecanje što šireg spektra različitih iskustava, koja će mu omogućiti da se pod pretpostavkom slobode u što većoj mjeri individualizira i razvije svoje sposobnosti. Ali smatram da to još nije dovoljno za individualizaciju čovjeka. Kao što je Mill rekao: «Onaj tko dopušta svijetu da odabire njegov životni plan ne treba nikakve sposobnosti osim one majmunske, imitacije. Onaj tko sam sebi odabire plan, upotrebljava sve svoje sposobnosti» (Mill, 1998:65). Dakle, da bi čovjek upotrebljavao sve svoje sposobnosti koje je stekao na gore navedeni način, potreban mu je još i «energični karakter». Mill «energični karakter» definira kao pojedinca sa snažnom voljom i impulsima, te sa vlastitim formuliranim željama koje izražavaju njegovu prirodu. Tek kada su gore navedene pretpostavke ispunjene i kada se pojedincima u potpunosti omogući njihova individualizacija i slobodan razvoj njihovih sposobnosti, možemo govoriti o praktičnoj obnovi liberalizma.

Obnova liberalizma pomoću metode inteligencije

Ipak, možemo li pukim omogućavanjem nastajanja «energičnog karaktera» pretpostaviti da će se on kod ljudi nužno i razviti? Smatram (kao i Dewey) da je potrebno djelomično usmjeravanje slobodnog ljudskog razvoja putem državnih institucija i drugih ljudskih udruga. Metoda kojom bi se te institucije i udruge trebale služiti bila bi «metoda inteligencije». Što je metoda inteligencije? Ona označava odgoj pojedinaca baziran na razumijevanju i prosuđivanju značenja unutar znanosti, umjetnosti itd., a ne isključivo na gomilanju informacija. Možemo ju nazvati i «metodom eksperimentalne inteligencije», pošto je nemoguće trenutačno na globalnoj razini ponuditi odgovore, već se mogu rješavati konkretni problemi, i to eksperimentiranjem. Ova metoda je alternativa sili i prinudi koja se ekstenzivno koristi u skoro svim društvima (te rijetko polučuje adekvatne rezultate). Tek se u društvu koje pozitivno utječe na razvoj pojedinca (te aktualizira potencijalne sposobnosti i inteligenciju u pojedincu, a ne sili ga na poželjno ponašanje) može od tog pojedinca tražiti da pozitivno utječe na društvo, te da društvenu promjenu (koja je nužna) usmjerava u pravom smjeru (i što dalje od prisile i nasilja, pošto sila, analogno trećem Newtonovom zakonu, uvijek izaziva protusilu). Tada se izlazi izvan okrilja «srebrnog etičkog pravila» i ulazi pod «zlatno etičko pravilo», koje je više okrenuto djelovanju, za razliku od srebrnog koje primarno služi za izbjegavanje nanošenja boli među pojedincima i skupinama. Jedino društvo u kojem zlatno pravilo ima primat može očekivati od pojedinaca da svoje napore svjesno ulažu u društvenu korist. Inteligencija u takvom društvu zapravo prestaje biti isključivo individualni posjed (i luksuz), te služi i za unaprjeđivanje društva (bilo u znanstvenoj, umjetničkoj, političkoj ili nekoj drugoj sferi).

Konkluzija

Pogrešno je smatrati da se prisilnim usađivanjem morala u pojedince može puno toga postići. Moral u pojedincima mora biti posljedica prije navedene vrste odgoja i slobodnog razvoja koji se odvija na temelju slobodnog pristupa znanosti i umjetnosti. Tek tada ćemo imati pojedince koji će aktivno djelovati unutar društva za njegov napredak i poboljšanje. Na kraju još treba naglasiti da je prvi oblik liberalizma imao svoju funkciju, a to je bilo osiguravanje društvu dovoljno materijalnih sredstava za normalan život, ali njegovo je vrijeme davno prošlo, te je vrijeme da obnovljeni liberalizam preuzme glavnu ulogu.

Literatura:

- (1) Dewey, John, *Liberalizam i društvena akcija*, Kruzak, Zagreb, 2004.
- (2) Dewey, John, *Human nature and conduct*, Prometheus Books, New York, 2002.
- (3) Friedman, Milton, *Kapitalizam i sloboda*, Globus-Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- (4) Hobbes, Thomas, *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
- (5) Locke, John, *Two treatises of goverment*, Cambridge University Press, 1988.
- (6) Locke, John, *A letter concerning toleration*, Kessinger Publishing, 2004.
- (7) Mill, John Stuart, *On Liberty*, Oxford Univesity Press, 1998.